

KUNGL. VETENSKAPS-
OCH VITTERHETS-SAMHÄLLET
I GÖTEBORG

**SKOTTAR I GÖTEBORG - GOTHENBURG
I SKOTTLAND**

av
BIRGITTA SKARIN FRYKMAN

Särtryck ur
ÅRSBOK 2011

Historien inrymmer många intressanta tillfälligheter. Vi blev ett Kungligt Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle 1778. Kungen då var Gustav III. Han föddes den 24 januari 1746 och hans födelsedag är vår högtidsdag. I Skottland föddes nationalskalden Robert Burns den 25 januari 1759 – hans födelsedag infaller alltså dagen efter Gustav III:s. Även om Burns var yngre än Gustav III dog de ungefär samtidigt – Gustav III mördades 1792 vid 46 års ålder och Burns dog fyra år senare, 1796, då han var bara 37 år gammal. Dödsorsaken lär ha varit sviterna efter reumatisk feber och en tandoperation samt nedsatt hälsa på grund av för stor alkoholkonsumtion. Det senare kan vi – kanske – förstå utifrån hur man i Skottland och i skotska sammanhang utomlands firar Burn's night, vilket kan äga rum både före och efter hans födelsedag den 25 januari. Vi kan därför, om vi vill, välja att se kvällen den 24 januari också som Burn's night och därigenom hylla både Gustav III och Robert Burns – kontakterna mellan Skottland och Göteborg i kväll.

Den traditionella maträtten vid det skotska firandet är "haggis" – närmast att jämföra med en svensk pölsa. Huvudingrediensen är fårmage, som fylls med bl.a. fårhjärta, fårlungor och fårlever. Måltidsdrycken är whisky! – vi avstår emellertid i år från den menyn. Jag har själv firat bara en Burn's night och det var här i Göteborg i en familj med skotska rötter och traditioner. Den äldsta kvinnan fick allvarliga hjärtproblem och fördes till Sahlgrenska. Enligt läkarutlåtandet överlevde hon tack vare att hon under kvällen druckit whisky till maten! Det är i linje med namnet "whisky", som kommer från irländsk och skotsk gäliska, där drycken benämns "uisge beatha", d.v.s. "water of life" eller "livets vatten". Whisky kan alltså vara en livräddare samtidigt som det kan ha varit whisky, som bidrog till Robert Burns tidiga död. Både livet och historien är fyllda av motsägelser.

*The Prestoungrange
Gothenburg vid
huvudgatan i
Prestonpans.
Puben byggdes 1908
och restaurerades
2002-2004.*

År 1962 arrangerade Nordiska museet i Stockholm utställningen ”Scots in Sweden”. I förordet till katalogen skriver professor Gösta Berg, som då var Nordiska museets styresman:

With none of the small nations of Europe, outside Scandinavia, has Sweden maintained such intimate connections through the years as with Scotland.

Gösta Berg tillägger, att Nordiska museet, som invigdes 1873, bekostades i stor utsträckning av en donator av skotsk härkomst, nämligen Oscar Dickson. Kontakterna mellan Skottland och Sverige går långt tillbaka i tiden. Under 15- och 1600-talen handlade det från Sveriges sida om en rekrytering av skotska soldater och skotska regementen till de många krigen. Från 1700-talet och framåt var det framför allt skotska affärsmän som sökte sig till Sverige. I början av 1800-talet fanns det en stor skotsk koloni i Göteborg, som ni alla vet. Många av de gamla göteborgsfamiljerna har skotskt ursprung och namn som Carnegie, Chalmers, Dickson, Erskine, Gibson, Keiller och Seaton – för att bara nämna några få – har varit och är viktiga i det svenska och göteborgska samhället.

När herr Ling var rektor vid Göteborgs universitet, skickade han mig år 1995 till invigningen av det då nyinrättade Elphinstone Institute vid universitetet i Aberdeen. Vid ett besök i Göteborg några år senare frågade den nuvarande föreståndaren Ian Russell mig om jag visste vad

”a Goth” är. Som före detta arkeolog associerade jag naturligtvis till folkslaget goter – men det var fel svar. I Skottland är ”a Goth” eller ”a Gothenburg” namnet på ett slag av pub, som efter modell av det s.k. Göteborgssystemet introducerades i Skottland av en av de återvändande skottarna. Att något så brittiskt som en pub kallas Gothenburg gjorde mig naturligtvis nyfiken.

Närbild av den nyrestaurerade skylten på puben The Prestoungrange Gothenburg Prestonpans.

En artikel, som ger en kort och bra historik, publicerades sedan 2006. Den är författad av etnologen Mark A Mulhern, som är forskare vid European Ethnological Research Centre i Edinburgh. Efter mönster av ett år 1850 i Falun stiftat bolag legaliserade 1855 års alkoholförsäljningslagstiftning i Sverige, att en stad kunde överta alla krogrättigheter. I Göteborg var det Handelstidningens redaktör S.A. Hedlund som tog initiativ till Göteborgsbolaget, som fick ensamrätt till stadens krogrättigheter. Vinsten skulle bolaget använda till ”något för den arbetande klassen nyttigt och välgörande ändamål”. Krogarna skulle omvandlas så att de fick mer karaktär av matställen för arbetarklassen, där det såldes andra drycker än sprit, alltså maltdrycker, kaffe, te, choklad och läskedrycker. Experimentet slog väl ut. Krogarna blev ljusa, rena och varma. Fylleriet gick tillbaka. Överskotten användes till att upprätta eller understöda värmestugor, folkbad, folkbibliotek etc. I styrelsen för det göteborgska bolaget ingick David Carnegie, ägare till ett av Sveriges största bryggerier. I det ligger emellertid inget motsägelsefullt eftersom göteborgssystemet var inriktat på att begränsa konsumtionen av destillerad alkohol, d.v.s. sprit – öl och vin fick däremot säljas utan restriktioner. Det blev faktiskt så, i varje fall i Skottland, att öl under en period kallades för ”nykterhetsdryck”, som ansågs vara både säker och näringsrik och inte hade något med fylla att göra.

När David Carnegie vid mitten av 1800-talet återvände till Skottland blev han där en värtalig förespråkare för göteborgssystemet, som var

På bilden ser vi personalen stående framför den första Konsumbutiken, som öppnades i Prestonpans 1910. Den är i dag riven men muralmålningen av Tom Ewing finns vid affärens ursprungliga plats.

mycket omskrivet i England och Skottland vid den tiden. Här vill jag samtidigt inskjuta, att jag har även hört, att det var en återvändande Dickson, som tog med sig systemet till Skottland – en fråga som jag inte skall försöka utreda här. Också efter Robert Burns tid var dryckenskapen omfattande i skotska arbetarmiljöer. Under perioden 1898-1913, alltså en period av femton år, fick 27 Gothenburgs, som krogarna kom att kallas, tillstånd att bedriva pubverksamhet. Nästan alla Goths etablerades i de centrala delarna av östra Skottland, särskilt då i gruvarbetarsamhällen i Fife och Lothian. Mark Mulhern menar, att det är svårt att säga varför man inte var intresserad i västra Skottland men han tror, att den blandning av kommersiellt och kooperativt företagande som The Goths representerade av okända skäl kan ha varit mer oförenligt med förhållandena i västra Skottland. Som Mark Mulhern skriver – det behövs mer forskning om The Goths i Skottland.

När jag väl hade hört om Gothenburg pubs i Skottland, ledde det, som så ofta, till flera signaler i samma riktning. Sommaren 2003 kunde vi i Göteborgs-Posten läsa, att Jörgen Linder, i egenskap av borgmästare i

*Jörgen Linder fick år 2007 i egen-
skap av kommunalfullmäktiges
ordförande eller borgmästare
mottaga en kilt i en nydesignad
göteborgsk tartan på The Pres-
toungrange Gothenburg*

Göteborg, hade återinvigt en restaurerad Gothenburg i Prestonpans vid kusten söder om Edinburgh. I The Prestoungrange Gothenburg hade det skapats en Lord Mayor's Bar till Jörgen Linders ära, även om den inte var helt färdig vid invigningen. Invigningsdagen, den 23 juli, blev 2003 också The Gothenburg Day i Prestonpans. Därefter fick Jörgen Linder för några år sedan information om att en Gothenburg tartan nu skulle designas. I Skottland valde man då staden Göteborgs färger – vitt, blått och gult. Kilten – eller kiltarna – överlämnades till Jörgen Linder med familj och vänner vid en högtidlighet på The Gothenburg 2007.

Eldsjälen bakom återetableringen av The Gothenburg i Prestonpans är Dr. Gordon Prestoungrange, Baron of Prestoungrange. Han är en framgångsrik företagsekonom, som bland mycket annat har verkat som professor i Kanada, USA, Australien, Finland och England. Hans mor var dotter till en gruvarbetare i Musselburgh. Hans farfarsfar och farfar var kolgruvearbetare i Prestonpans. Det handlar med andra ord om en klassresa, vilken fortsatt att inkludera ett engagemang i människors möjlighet att överleva i samhället Prestonpans, där de gamla industrierna – kolgruvor, saltkokning och tegelbrän-

ning – nu är nedlagda. The Gothenburg är ett centrum i den verksamheten. Gordon Prestoungrange har besökt Göteborg och gått igenom arkiven här för information om göteborgssystemet, ett material som i likhet med all verksamhet utifrån The Gothenburg i Prestonpans är utlagt på en mycket innehållsrik hemsida, som det är möjligt att prenumerera på för att få information om de senaste nyheterna.

Avsikten nu är att genom olika arrangemang locka besökare till Prestonpans, både konferenser och semestrande turister. I det syftet har Gordon Prestoungrange initierat olika lokala, nationella och internationella konst- och kulturhistoriska projekt, bland annat i form av nästan fyrtio muralmålningar på olika platser i Prestonpans, där både etablerade konstnärer och lokala amatörer berättar om det gruvarbetarsamhälle som en gång fanns. Där kan vi exempelvis se bilder från arbetslivet och konsumbutiken. Satsningarna på konst och kulturhistoria sker i göteborgs-

systemets och The Gothenburgs anda. Det är överskottet av pubverksamheten som används för samhällets bästa.

De Goths som byggdes i Skottland skulle också genom sin arkitektur och sitt läge bidra till att minska alkoholkonsumtionen. Byggnaderna var centralt belägna, stora och gärna i den arts-and-crafts stil, som herr Dahlström talade om vid förra årshögtiden. Arkitekturen skilde dem från andra hus vid huvudgatan och

de var väl synliga. Ingen skulle kunna smita in utan att omvärlden såg pubbesökaren. Inuti upptog baren det största utrymmet. I en del Goths fanns några få bord och stolar men inte överallt: avsikten var att inte uppmuntra besökaren att dröja kvar i baren. I stället fanns det andra, mer bekväma rum för spel och läsning med biljardbord, tidningar och böcker. Där tänkte man sig att besökarna skulle uppehålla sig och umgås utan att dricka alkohol. Många Goths satsade också på mat som serverades i separata matsalar, borta från alkohol och tobaksrök.

När alla utgifter och skatter var betalda skulle vinsten användas för att skapa möjligheter för förnuftiga fritidssysselsättningar och underhållning, vilket skulle hålla männen borta från supandet. Så skedde också. Överskotten användes bland annat till att anlägga idrottsplaner, biografer, folkbildningsinstitut, bibliotek, anställa sköterskor och betala ambulanser. Det har kritiserats bland annat därför att verksamheten sågs som en indirekt beskattning av de sämst ställda. Samtidigt framhåller Mark Mulhern, att man skall inte glömma den känsla av stolthet och samhällsanda, som det skapade hos de fattigaste, som kände tillfredsställelse över att de bidragit till att samhället fått ett bibliotek eller biograf.

Samhällsförändringarna under 1900-talet ledde till att de flesta Goths försvann, inte alltid rent fysiskt eftersom byggnaderna kunde användas för andra ändamål, exempelvis privatägda pubar eller hotell. När Mark

Tavlan på en vägg i styrelserummet i The Goth, Armadale, är en länk till de återupptagna kontakterna med ursprunget i Göteborg.

Muralmålningen "Gruvarbetarhustrur och salt" av Kate Hunter påminner om att salttkokningen tidigare var en av de viktigaste industrierna i Prestonpans. Den sysselsatte många kvinnor liksom den tvättillverkning, som saltet bland annat användes till.

Mulhern publicerade sin artikel 2006 fanns det tre kända Goths som fortfarande drevs utifrån de gamla principerna. Det är The Dean Tavern i Newtongrange, The Goth, Armadale och The Gothenburg, Prestonpans. Jag har redan berättat en del om The Gothenburg i Prestonpans och vill nu också säga några ord om de andra två.

Newtongrange, där The Dean Tavern ligger, är ett intressant samhälle på många sätt. Där finns bland annat Scottish Mining Museum, som är mycket väl värt ett besök. Det är anlagt på platsen för vad som sägs vara en av de finaste viktorianska gruvorna i Europa. Förutom själva gruvan som finns kvar och kan besökas genom en underjordisk järnväg finns här bland annat två stora fasta utställningar "The Story of Coal" och "A Race Apart". Alla guiderna är f.d. kolgruvearbetare.

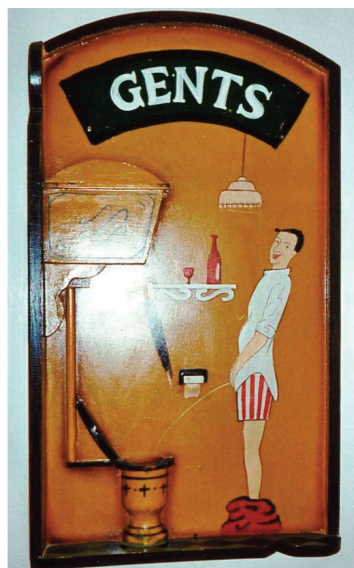
”A Race Apart” – ett släkte för sig – syftar på colliers, alltså kolgruvearbetare, till skillnad från miners, som bröt metall. Fram till början av 1800-talet bodde kolgruvearbetarna på gruvägarens mark och tillhörde denne. De kunde inte lämna platsen utan skriftligt tillstånd, vilket var osannolikt att de skulle få. Gav de sig av utan tillstånd anklagades de för att ha stulit sina egna kroppar. En anledning att ta upp gruvmuseet i Newtongrange här är att där skildras i många olika dimensioner den historiska bakgrunden till de östskotska gruvarbetarsamhällena, där The Goths anlades och bidrog till att förbättra förhållandena. Då är det intressant att i guideboken till utställningarna vid gruvmuseet, är bilden av gothenburg pubs ganska reserverad:

The buildings were bleak; gambling, music, dancing and games, including dominoes, were disallowed. Credit was prohibited. Managers were ‘disinterested’ in that they had no personal incentive to make a profit for themselves. There was also a strong temperance element to the idea and the money earned from drink at some Goths were used to set up libraries, reading rooms and rooms for the sale of food and non-alcoholic beverages.

Vid huvudgatan i Newtongrange ligger The Dean Tavern. Den tillkom 1899 utifrån göteborgssystemets principer men har inte haft namnet Gothenburg. På dess hemsida kan vi ändå läsa, att The Dean Tavern är ”the last ‘Goth’ left in Scotland”. Newtongrange blev enligt hemsidan en spökstad, när gruvan Lady Victoria stängdes 1981. Då fanns det t.o.m. planer på att riva hela samhället. Sedan vände det på 1990-talet, med etableringen av gruvmuseet och byggandet av nya hus, som nu främst bebos av pendlare som arbetar i Edinburgh.

The Dean Tavern i Newtongrange har alltid drivits utifrån göteborgssystemets principer men har aldrig haft namnet Gothenburg.

*Två tidigare
toalettskyltar, som
nu dekorerar en
vägg i The Dean,
Newtongrange.*

The Dean är fortsatt en viktig mötesplats i samhället. Där samlas man bland annat på julafton och vid nyårsfirandet som i Skottland heter Hogmanay. Nyårsfirandet sägs i Skottland vara viktigare än julen. På The Dean, där lokalerna officiellt rymmer 300 personer, tas vid nyår alla stolar bort och besökarna trängs stående. Det sägs lokalt, att om någon dör där under nyårsfirandet, faller den personen inte till golvet förrän festen är slut och folk börjar lämna rummen.

Kunskapen om namnet Gothenburg varierade i Newtongrange. Den i övrigt mycket kunnige guiden på gruvmuseet trodde att pubnamnet kom från en man, som hette Gothenburg. Servitrisen på The Dean kände inte till vad namnet Gothenburg står för, men hon hänvisade till bartendern som också är ledamot av styrelsen för The Dean. Han berättade, att Gothenburg i Skottland står för ett socialt system, en modell som kom till Skottland genom svenska sjömän. Därför är taket i The Dean konstruerat av ett båtskrov i järn. Ett par kvinnor i 30-40- års åldern som åt i restaurangen visste inte varifrån benämningen Gothenburg kommer. En kvinna, som väntade vid busshållplatsen, bodde i Dalkeith, där det finns en Goth, men som nu är i privat ägo. Hon kände till The Gothenburg System men visste inte varifrån namnet Gothenburg kommer.

Jag har också besökt The Goth i Armadale, två timmars bussresa från Edinburgh. Armadale är liksom Prestonpans och Newtongrange ursprungligen ett gruvsamhälle. I dag är det starkt präglad av arbetslöshet. Under 1980- och 1990-talen stängdes de sju gruvorna, stålverket är inte heller kvar och tegelbruket hade lagts ner ännu längre tillbaka. The Goth ligger vid huvudgatan och tillkom 1901 på initiativ av några gruvarbetare. En av gruvägarna ställde upp med pengar och det blev möjligt att köpa en egendom vid huvudgatan av en bagare. En kommunalpolitiker som hette Mr. Malcolm Mallace och kallades för "Auld Maikum" brann för idén om en Goth i Armadale och var fortsättningsvis skicklig, när det gällde att tiggas pengar för projektet. När "Auld Maikum" slutade som ordförande 1922, hedrades han med uppförandet av klocktornet på den ursprungliga byggnaden och där det också står "The Goth". Också här fick jag höra, att den enda Goth som lever i dag är just puben i Armadale.

Efter bara 14 månader kunde The Goth i Armadale anställa en distriktssköterska, vars uniform och lön betalades av puben. Överskotten användes sedan bland annat för att 1921 köpa en modern ambulans och

The Goth i Armadale.

bygga ett garage för den. År 1923 betalade sedan The Goth nya instrument till den lokala mässingsorkestern och fotbollsklubben fick också stöd. Från 1950-talet började man med underhållning med dansband, säckpipeorkestrar, dragspelsorkestrar och andra folkmusikband liksom bjudningar i samband med bröllop, dop, fester och begravningar. Kvinnogrupper uppmuntrades att använda sig av puben. Ordföranden i styrelsen för The Goth i Armadale är mycket medveten om sambandet med Göteborg. I det minimala styrelserummet finns bilder av Göteborgs vapen och the Gothenburg tartan. Där bjöd ordföranden mitt manliga resesällskap på en exklusiv maltwhisky. Jag fick kaffe med shortbread.

För ett år sedan återupptäcktes ytterligare en överlevande Goth i Skottland. Det är the Fallin Goth i Sterling. Pubens officiella namn är The Public House Society. The Fallin Goth etablerades 1911 och reglementet från 1910 används fortfarande. De 42 medlemmarna är stolta ägare av den Bowling Green, som etablerades bara ett år efter det att The Fallin Goth började sin verksamhet.

I katalogen till utställningen Scots in Sweden, skriver Gösta Berg:

Scotland has been the giver and Sweden the receiver, and we have every reason to be deeply grateful to a country that has supplied us with so much skill, enterprise and devoted energy.

Så är det tveklöst. Kanske handlar det till en del om att skottar har kommit att lita på Sverige och svenskar. Är det därför som vi fortsatt kan framstå som en förebild? I tidningen The Caledonian Mercury, den 7 december 2010, finns en artikel med rubriken ”Three lessons Britain could learn from the Swedes in how to deal with snow”. Och artikeln inleds med:

With trains not venturing north of the central belt and Edinburgh airport closed for the best part of the week, the sirens have been heard complaining – why can't we cope? Maybe the answer lies to our northeast? The Swedes have been dealing with snow efficiently and effectively for generations. Maybe we could apply some of their solutions here.

Jag lämnar det senaste exemplet på Skottlands tillit till Sverige och SJ år 2010 utan kommentarer.

Referenser

<http://www.armadale.org.uk/goth.htm>

<http://www.newtongrangepub.com/DeanWeb/>

<http://www.prestoungrange.org/gothenburg/html/news>

Anderson, Alasdair, 1986. *The Dean Tavern. A Gothenburg Experiment.*

A Celebration of 100 Years of The Goth 1901-2001. Armadale Public House Society Limited. 2001.

Hutton, Guthrie, 2001. *Scotland's Black Diamonds. Coal Mining in Scotland.* Scottish Mining Museum, Lady Victoria Colliery, Newtongrange.

Mulhern, Mark A, 2006, "A bridge from the Worse to the Better": The Gothenburg public house in Scotland". *Review of Scottish Culture* 18.

Scots in Sweden. An exhibition on Scottish Immigration to Sweden, 1962. Nordiska museet, Sthlm.

*Professor Birgitta Skarin Frykman
föreläser vid högtidssammanträdet
24 januari 2011. Hon var Kungl.
samhällets ordförande under 2010*